

11. Foucault

V. fejezet

AZ ELMEBETEGSÉG TÖRTÉNETI KIALAKULÁSA

A Nyugat nem is annyira régen adta az elmebajnak az elmebetegség státusát.

Hallhattuk éppen elégszer, hogy a pozitív orvostudomány létrejöttéig a bolondot „megszállottnak” tekintették. És napjainkig a pszichiátria valamennyi története a középkor és a reneszánsz világ elmeháborodottjában valami ismeretlen betegségben szenvedő emberre akart rámutatni, aki vallási és mágikus jelentések hálójában vergődik. Meg kellett tehát várni a derűs, végre tudományos orvosi tekintet objektivitását, hogy a természet romlását fedezhessék fel azon a ponton, ahol csak természetfölötti perverziókat véltek látni. Ez az interpretáció alapvető tévedésen nyugszik, azon, hogy a bolondokat megszállottnak tekintették, egy pontatlan előítéleten, azon, hogy a megszállottként meghatározott emberek elmebetegek, végül pedig egy hibás gondolatmeneten: következtetések szerint, ha a megszállottak igazából bolondok, akkor a bolondokat valóban megszállottként kezelték. A megszállottság összetett kérdése voltaképpen nem közvetlenül az elmebetegség történetével függ össze, hanem a vallási képzetek történetével. A 19. század előtt az orvostudomány két ízben szólt bele a megszállottság kérdésébe: először De J. Weyer Duncanban [az 1560-tól 1640-ig terjedő időszakban], mégpedig a parlamentek, a kormányok, sőt a katolikus hierarchia kérésére bizonyos kolostori rendek ellen, amelyek inkvizíciós gyakorlatot folytattak; az orvosokat akkor azzal bízták meg, hogy mutassák ki: mindezen ördögi praktikák és szertartások a zabolátlan képzelet hatalmával magyarázhatók; másodsor pedig 1680 és 1740 között a katolikus egyház és a kormány kérésére, a protestáns és janzenista miszticizmus kirobbanása ellen, amelyet XIV. Lajos uralkodásának vége felé az üldözések váltottak ki. Ekkor az egyházi hatóságok fölérték az orvosokat, mutassák ki: az önkívület, az ihlettség, a látnokiség és a Szentlélek általi megszállottság mindezen

jelenségei (természetesen az eretnekeknél) csak a kedély vagy a szellem heves felindulásának tulajdoníthatók. E vallási vagy vallásellenes jelenségek annektálása az orvostudomány részéről mellékes epizód csupán az elmebetegséget meghatározó hatalmas munkához képest, és e meghatározás nem is annyira az orvostudomány fejlesztésére irányuló lényegi erőfeszítéséből származik. Bizonyos különbségtételek végrehajtása céljából maga a vallási gyakorlat folyamodott – mintegy másodlagosan – az orvosi támogatáshoz és kritikához. E történetiség vezette az volt, hogy az orvostudomány – utólag – ezt a kritikát alkalmazta minden vallási jelenségre és megfordítva, a katolikus egyháznak ugyancsak nagy kára származott ebből, mivel az orvostudományt a keresztény tapasztalás ellen ösztönözte, arra, hogy ellentmondásos módon mutassa ki: a vallás a neurozisz fantasztikus hatalmától függ, és hogy azok, akiket a vallás elfélt, vallásosságuk, egyszersmind neuroziszuk áldozatai. Ám e megfordítás csak a 19. századtól datálódik, vagyis attól a korszaktól, amelyben az elmebetegség pozitivistá árnyalatú meghatározását már elfogadták.

A 19. század előtt valójában az elmebetegséget nagyon sokféleképpen észlelték, és korunkban a „betegség” fogalmában való „elkobzása” ne tévesszen meg bennünket eredendő gazdagságát illetően. Már a görög orvostudomány óta az elmebetegség bizonyos eseteit kétségkívül a kórtani fogalmak és a hozzájuk kapcsolódó gyakorlatok foglalták el. Nyugaton mindig is léteztek az elmebetegséget gyógyító orvosi eljárások, és a középkori kórházak többsége, mint a párizsi Hôtel-Dieu, mindig rendelkezett az „elmeháborodottak” számára fenntartott ágyakkal [gyakran zárt ágyakkal, dühöngőkkel, amelyek úgy festettek, akárha óriási kalitkák volnának]. Ám ez csak afféle korlátozott szektor volt, amely az elmebetegség gyógyíthatónak ítélt formáit ölelte fel (különféle „dühöngések”, eseti erőszakosságok vagy alkalmankénti „melankóliák”). Eközben az elmebetegség minden irányban terjedt, orvosi közbelépés nélkül.

E terjedés azonban nem mérhető állandó mértékkel, korszakonként változik, legalábbis látható dimenzióit tekintve, néha implicit és közvetlenül a felszínen marad, vagy – éppen ellenkezőleg – a felszínre emelkedik, erőteljesen terjed, és nehézség

nélkül illeszkedik be a kulturális háttérbe. A 15. század vége minden bizonnyal olyan korszak, amikor az elmebetegség a nyelv lényegi hatalmához kapcsolódik. A gótikus kor utolsó megnyilvánulásait felváltva és folyamatos mozgásban a halál-félelmek és az elmebetegségtől való rémlátások uralták. Az Ártatlanok temetőjében megjelenített *Haláltáncot*, a pisai Campo Santo falain megfestett *Halál diadalát* a Bolondok számtalan tánca és ünnepe követi, amelyeket Európa oly szívesen ül meg a reneszánsz teljes időszakában. A nép örömműnnepeben tör ki a „bolondok szövetségének” előadásait követően, mint amilyen például a *Kék hajó* Flandriában, egész ikonográfia jön létre, Bosch *A bolondok hajójától* Breughel *A bolond Margot-jáig*; születnek tudós szövegek is, filozófiai munkák vagy erkölcs-kritikai művek, mint Branttól *A bolondok hajója* vagy Erasmustól *A balgaság dicsérete*. Végül pedig megszületik az elmebetegség egész irodalma: az örület jelenetei az Erzsébet-kori színházban, a klasszikus kort megelőző francia színházban pedig a drámai építkezés részét képezik az álmok, kicsit később pedig a vallomásos jelenetek; ezek vezetnek a drámát az illúziótól az igazsághoz, a hamis megoldástól az igazi kibontakozásig. Ezek a barokk színház mozgatórugói, a korabeli regényé nemkülönben: a lovagság elbeszéléseinek nagy kalandjai szívesen változnak szellemi extravaganciákká, amelyek elvesztik uralmukat rémképek fölött. Shakespeare és Cervantes a reneszánsz végén ezen elmebetegség nagy tekintélyéről tanúskodnak, amelynek száz évvel korábban, Brant és Bosch harangozták be közeli eljövételét, majd uralmát.

Ezzel korántsem azt akarjuk állítani, hogy a reneszánsz nem törődött az elmebetegséggel. Ellenkezőleg: a 15. században előbb Spanyolországban (Zaragozában), majd Itáliában nyílnak meg az elmebetegeknek fenntartott első nagy házak. Feltehetően az arab orvostudomány ösztönzésére gyűjtik itt össze őket kezelési céllal. Ez azonban csak helyi gyakorlat. Az elmebetegséget lényegileg szabad állapotban észlelik; jelen van a társadalomban, a díszlet és a köznyelv részét alkotja, mindkettő számára hétköznapi jelenség, amelyet inkább magasztalni igyekeznek, semmint uralni. A 17. század elején Franciaországban vannak híres bolondok, akiket az igazán művelt közönség remekül szórakozik; néhány eszelős, mint például Blu-

et d'Arbères, könyveket is ír, sőt ezeket ki is adják, és a közönség az elmebetegség műveiként olvassa őket. Nagyjából 1650-ig a nyugati kultúra feltűnően türelmesnek mutatkozott e tapasztalati formák iránt.

*

A 17. század közepén hirtelen változás következett be; az elmebetegség világa a kizárás világa lett.

Nagy zárt házakat létesítenek szerte Európában, amelyek nem csak az elmebetegek befogadására szolgálnak, hanem egész sor, egymástól – legalábbis a mi észlelési ismérveink szerint – nagymértékben különböző személy befogadására is: ide zárják a nyomorékokat, a nyomorgó aggastyánokat, a koldusokat, a megrögzött munkakerülőket, a vérbajosokat, mindenféle kicsapongót, olyan embereket, akiket a királyi hatalom vagy a családjuk megkímélne a nyilvános büntetéstől, családjukat elhagyó apákat, kiugrott és kizárt papokat, egyszerűval mindenkivel, akik az ész, a morál és a társadalom rendjéhez képest a „zavarkeltés” cselekedeteivel gyanúsíthatók. A kormány ebben a szellemben nyitja meg Párizsban a közkórházat, Bicêtre-rel és a Salpêtriére-rel, valamivel korábban páli Szent Vince a régi Saint-Lazare-i lepratelepből létrehozott egy efféle börtönt, majd hamarosan felépül Charenton, előbb kórházként, ezen új típusú intézmények modelljére. Franciaországban minden nagyvárosnak meglesz a maga közkórháza.

E házaknak semminemű orvosi rendeltetésük nincs; nem azért fogadják be az embereket, hogy ápolják őket, hanem azért, mert az illető már nem lehet a társadalom része, számára ez már tilos. Az internálás, amelynek az elmebeteg a klasszikus korban számos más egyénnel együtt ki van téve, nem a betegség oldaláról vizsgálja az elmebetegséget, hanem a társadalomnak önmagával alkotott kapcsolatainak oldaláról, amit elismer, és amit nem ismer el az egyének viselkedésében. Az internálás minden kétséget kizáróan kiegészítő intézkedés; ennek bizonyítéka az a töméntelen alapítvány, amelyből hasznot húz. Am e rendszer ideális megjelenési formája a tökéletes zártág lenne: a közkórházban csakúgy, mint az angliai dologházakban, amelyek nagyjából azonos korúak az előbbiekkal, a kényszermunka uralkodik; szönek, fonnak, különféle tárgyakat

gyártanak, amelyeket olcsón dobnak piacra, hogy a haszon lehetővé tegye a kórház működését. A munkakötelezettségnek azonban büntető és erkölcsi ellenőrzési szerepe is van. Az akkoriban alakuló polgári társadalomban ugyanis a fő vétket, a *par excellence* bűnt a kereskedelem világában éppen ez idő tájt határozták meg, s ez már nem a gőg vagy a mohóság, mint a középkorban volt, hanem a henyélés. A közös kategória, amely azokat az embereket csoportosítja, akiket e házakban internálnak, a termelésre, a javak cseréjére vagy felhalmozására való képtelenség (akár a saját hibájukból, akár véletlenül kerültek ebbe a helyzetbe). A kizárás, amellyel sújtják őket, e képtelenség mértéke szerint való, és egy cezúra megjelenését jelzi egy modern világban, amely korábban nem létezett. Az internálás tehát eredetében és eredendő értelmében a társadalmi tér ezen újjászervezéséhez kapcsolódott.

E jelenség kétszeresen is fontos volt az elmebetegség akkori észlelésének létrejötté szempontjából. Először is, mert az előzőleg olyan sokáig nyílt és fecsegő, a láthatáron olyan sokáig jelenlévő elmebetegség eltűnik. Belép a csend idejébe, ahonnan nagyon sokáig nem jut ki, megfosztják nyelvtől, és bár továbbra is tudtak beszélni róla, az ő számára lehetetlen beszélni önmagáról. Igen, lehetetlen, legalábbis Freudig, aki elsőként nyitotta meg újra a lehetőséget az ész és az esztelenség számára, hogy kommunikáljanak egy közös nyelv kockázatában, amely kommunikáció mindig kész arra, hogy megszakadjon, és az elfogadhatatlanban bontakozzék ki. Másrészt az elmebetegség az internálásban új, különös kapcsolatokra tett szert. A kizárásnak ez a tere, amely az elmebetegekkel együtt helyezte el a vérbajosokat, a kicsapongókat és a sokféle rendű és rangú bűnözőt, egyfajta zűrzavaros asszimilációt idézett elő, és az elmebetegség rokonsági kapcsolatra lépett az erkölcsi és társadalmi bűntudattal, amelyet talán sohasem szakít majd meg. Ne csodálkozunk rajta, hogy a 18. század óta fedeztek föl bizonyos rokonságot az elmebetegség és valamennyi „szerelmi bűntett” között, és hogy az elmebetegség a 19. századtól olyan bűntettek örököse lett, amelyek benne találják meg létüket, ugyanakkor azt az okot is, hogy ők nem is bűnők; hogy az elmebetegség a 20. században fedezte föl tulajdon központjában a bűntudat és agresszió kezdetleges magját. Mindez pedig nem annak fokoza-

tos fölfedezése, hogy mi is az elmebetegség a maga természeti igazságában, hanem csupán annak a hordaléka, amit a Nyugat története az elmúlt háromszáz év folyamán csinált belőle. Az elmebetegség sokkal *történetibb*, mint azt általában hiszik, de sokkal *fiatalabb* is.

*

A internálás száz évnél nem sokkal tovább tartotta meg elsődleges funkcióját, vagyis hogy csendet parancsoljon az elmebetegsége. A 18. század közepétől kezdve újjászületik a nyugtalanság. Az elmebeteg ismét megjelenik a legmegszokottabb területeken, újfent találkozunk vele a hétköznapi élet részeként. A *Rameau unokaöccse* tanúsítja ezt. E korszakban ugyanis a javító-nevelő világ, ahová az elmebetegséget zárták, annyi vétek, bűn és bűntény közé, kezd fölbomlani. Az okok: az önkényes bezárások politikai leleplezése; az alapítványok és a támogatások hagyományos formájának közgazdasági kritikája; az olyan házak, mint a Bicêtre vagy a Saint-Lazare nyomasztó jellege a nép szemében, amelyek a rossz fészkének szerepét öltik magukra. Mindenki az internálás eltörlését követeli. Mi lesz hát az elmebetegséggel, újólág régi szabadsága birtokában?

Az 1789 előtti reformátorok, sőt maga a forradalom is, el akarták törölni az internálást, mint a régi elnyomás szimbólumát, ugyanakkor a lehető legnagyobb mértékben csökkenteni a kórházi segéderőt mint egy megnyomorított néposztály létének jelét. A pénzügyi segítség és az orvosi ellátás olyan képletét igyekeztek megfogalmazni, amely a szegényeknek otthonukban lehetne hasznukra, ekképp menekülve a kórház rémképe elől. Az elmebetegekre mindamellett az jellemző, hogy ha ismét kiszabadítják őket, veszélyesek lehetnek családjukra, valamint arra a csoportra nézve, amelyhez tartoznak. Szükséges tehát együtt tartani őket, és ezért született a büntető rendelkezés is, amelyet azokkal szemben alkalmaznak, akik „bolondokat és a veszélyes állatokat” hagynak szabadon kóborolni.

Mindennek pedig az a célja, hogy megoldják azt a problémát, amelyet a forradalom és a császárság idején a régi zárt intézetek voltak hivatva megoldani, de ezúttal csak az *elmebetegek számára*. A korszak filantrópiája tehát mindenkit fölszabadított, az elmebetegek *kivételével*; ők az internálás természete-

tes örökösei és a régi kizáró intézkedések kitüntetett várományosai.

Am az internálás ezúttal új jelentésre tesz szert: orvosi jellegű intézkedés lesz. Franciaországban Pinel, Angliában Tuke, Németországban Wagnitz és Reil adták nevüket e reformhoz. És nincs a pszichiátriának vagy az orvostudománynak az a története, amely e személyekben ne fedezné föl egyfajta kettős hatalomra jutás szimbólumait: a humanizmusét és egy végre pozitív tudományét.

Pedig a dolgok egészen másként álltak. Pinel, Tuke, kortársaik és követőik nem oldották föl az internálás régi gyakorlatát, inkább még szigorúbban alkalmazták az elmebetegekre nézve. Az ideális tébolyda, amelyet Tuke épített föl York közelében, a beteg köré afféle kvázi-családot telepített, amelyben majd ott-hon érezheti magát, valójában ezzel állandó erkölcsi és társadalmi ellenőrzésnek vetette őket alá; a gyógyítás pedig nem jelenthetett egyebet, mint ismét belé oltani a függőség, az alázat, a bűntudat és a hála érzését, amelyek a családi élet erkölcsi fegyverzetét jelentik. E cél elérése érdekében a következő eszközöket alkalmazzák: fenyegetések, büntetések, élelmiszer-megvonás, mindenféle megalázás, röviden szólva mindent, ami csak *gyermekké* teheti az elmebeteget, és fölébresztheti *bűntudatát*. Pinel a Bicêtre-ben hasonló technikákat alkalmaz, miután „fölszabadította a megláncoltakat”, akik még 1793-ban is valóban láncra verve sínylődtek. A valóságos bilincseket minden bizonnyal levette róluk (persze nem mindegyiket), amelyek fizikailag kényszerítették a betegeket. Ugyanakkor erkölcsileg nyomta el őket, ami a tébolydát az ítékezés állandó eszközévé változtatta: az elmebeteg mozdulatait figyelni kellett, igényeit korlátozni, félbeszélésének ellentmondani, tévedéseit nevétségessé tenni; a normális viselkedéstől való mindenemű eltérést azonnali büntető intézkedés követett. És mindez az orvos irányításával történt, aki nem is annyira gyógyászatilag avatkozott közbe, mint inkább etikai ellenőrzést hajtott végre. A tébolydában az orvos a morális szintézisek ügynöke.

Mindamellert a helyzet még ennél is súlyosabb. A klasszikus kor, az internáló intézkedések beláthatatlan sokasága ellenére, az elmebetegséggel foglalkozó orvosi gyakorlatot fenntartotta és bizonyos pontig tovább is fejlesztette. A kórház-

zakban részlegeket tartottak fenn az elmebetegek számára, kezelték őket, a 17. és a 18. századi orvosi frások pedig igyekeztek meghatározni, különösen a mámor és idegbetegségek nagyarányú szaporodásával, a tébolyultak gyógyítására legalkalmasabb technikákat. Nem volt ez sem lelki, sem testi kezelés, vagyis inkább mindkettő volt egyszerre, mivel a kiterjedés és a gondolkodás karteziánus megkülönböztetése nem érintette még az orvosi gyakorlatot; a beteget zuhany alá állították vagy kádba dugták, hogy felfrissítsék szellemét vagy izmait, vérátömlesztést adtak neki, hogy kiküszöböljék a keringési zavarokat; ingerelni igyekeztek eleven benyomásait, hogy képzelete működését módosítsák.

Ezeket a technikákat, amelyeket a korszak fiziológiája igazolt, Pinel és követői újra alkalmazták egy tisztán elnyomó és erkölcsi kontextusban. A zuhany már nem frissít, hanem büntet; már nem akkor alkalmazzák, amikor a beteg „túlfűtött”, hanem amikor hibázik valamiben, a 19. század kellős közepén Leuret beteget fejt a jég hideg zuhany alá dugja, és közben párbeszédet kezd velük, amelynek során kényszeríti őket, vallják be, hiedelmük téveszme csupán. A 18. században még egyfajta forgó gépet is föltaláltak, arra ültették a beteget, hogy valamely téveszméhez túlságosan macacsul ragaszkodó merev szelleme újból mozgásba lendüljön, és rátaláljon természetes útvonalára. A 19. században tökéletesítik e rendszert, szigorúan büntető jelleget adva neki: a beteget, ahányszor csak téveszméjét hangoztatja, az eszméletvesztésig forgatják e gépen, hacsak közben bűnbánatot nem tanúsít. Alkalmazzák ezenkívül még egy afféle forgó kalitkát is, amely vízszintes tengelyen forog ön-maga körül, és pedig annál gyorsabban, minél kétségbeesettebben kapalózik a beléje zárt beteg. Mindezen orvosi játékszerek a már meghaladott fiziológián alapuló régi technikáknak a tébolydára alkalmazott változatai. A lényeg az, hogy Pinel korában az internálásra alapozott tébolyda nem jelenti a kizárás társadalmi terének „gyógyászatát”, hanem kizárólag az erkölcsi technikák területének belső zavarát, amelyek közül az egyik a társadalmi megelőzést célozza, míg a többi orvosi stratégiai jellegű.

Az elmebetegséget ettől a pillanattól kezdve nem tekintik olyan átfogó jelenségnek, amely mind a testet, mind pedig a lel-

ket érinti, a képzelet és a téveszme közvetítésével. A tébolyda új világában, a morálnak ebben a világában, amely büntet, az elmebetegség olyan tény lett, amely lényegileg az emberi lélekre, büntudatára és szabadságára vonatkozik, ettől kezdve a bensőség dimenziójában helyezkedik el, és ezzel az elmebetegség a nyugati világban első ízben kap pszichológiai státust, struktúrát és jelentést. Ez a pszichologizáció azonban csak egy súlyosabb és mélyebb szintre helyezett művelet felületes következménye – mégpedig azon műveleté, amelynek révén az elmebetegséget az erkölcsi értékek és erkölcsi elnyomás rendszerébe illesztik. Az elmebetegséget a büntetés rendszerébe zárják, amely szinte kiskorúsítja az elmebeteg, a gyermek jogi rokonává téve őt; e rendszerben a büntudathoz kapcsolt elmebetegség eredendően a vétekekkel függ össze. Következésképpen ne csodálkozzunk rajta, hogy az egész pszichopatológiát – azt, amely Esquirollal kezdődik, de a miénket is – az a három téma vezérli, amely meghatározza problematikáját: a szabadság viszonyai az automatizmushoz; a viselkedésmódok regressziós jelenségei és gyermek struktúrái; agresszió és büntudat. Amit az elmebetegség „pszichológiájaként” tárnak föl, az csak azon műveletek eredménye, amelyekkel birtokukba vették. Ez az egész pszichológia nem létezne a *moralizáló szadizmus* nélkül, amelybe a 19. századi „filantrópia” zárta be, valamiféle „felszabadítás” képmutató formái közé.

*

Azt mondják, hogy mindennemű tudás a kegyetlenség lényegi formáival függ össze. Az elmebetegség ismerete sem kivétel. Ám ez az összefüggés, éppen az elmebetegség miatt, rendkívül fontos. Mert éppen ez tette először lehetővé az elmebetegség pszichológiai elemzését, ám különösen azért, mert titkon ez alapozta meg minden pszichológia lehetőségét. Ne feledjük, hogy az „objektív” vagy „pozitív” vagy „tudományos” pszichológia a maga történeti eredetét és alapját egy kóros élményben találta meg. A megkettőzések elemzése teremtette meg a személyiség pszichológiájának hitelességét; az automatizmusok és a tudattalan elemzése rakta le a tudat pszichológiájának alapjait; a fogyatékosok elemzése indította útjára az értelem

pszichológiáját. Másként szólva: az ember csak attól kezdve lett „pszichologizálható fajta”, amikor az elmebetegséggel alkotott kapcsolata lehetővé tett egy pszichológiát, vagyis attól kezdve, amikor az elmebetegséghez fűződő kapcsolatot a kizárás és a büntetés külső dimenziója, valamint az erkölcsi kötelesség és a büntudat belső dimenziója határozta meg. A 19. század elejének embere az elmebetegséget e két alapvető tengelyen helyezve el, lehetővé tette az elmebetegség *megragadását* és ennek révén lehetővé tett egy általános pszichológiát.

Az Esztelenségnek ez a tapasztalata, amelyben a 18. századig a nyugati ember tulajdon igazságának sötétjével és ennek abszolút vitatásával találkozott, természetes igazságához vezető út lesz a számára, sőt a mi számunkra is. És most már értjük, miért annyira kétértelmű ez az út és miért ösztönöz objektív csökkentésre (a *kizárás* lejtőjét követve), és miért fellebbez szakadatlanul az énhez (az erkölcsi kötelesség lejtőjén haladva). A mai pszichológia egész ismeretelméleti struktúrája abban az eseményben gyökerezik, amely körülbelül a forradalommal egyidejű, és az embernek önmagához fűződő viszonyára utal. A „pszichológia” vékony hártya csupán az etikai világ felszínén, ahol a modern ember az igazságát keresi – és elveszíti. Nietzsche jól látta ezt, pedig vele ennek homlokegyenest ellenkezőjét mondták.

Következésképpen az elmebetegség pszichológiája csak csúfondáros lehet és mégis lényegbevágó. Csúfondáros, mivel az elmebetegség pszichológiáját gyakorolva azt követelik a pszichológiától, hogy sértse meg tulajdon feltételeit, forduljon az ellen, ami lehetővé tette, és kerülje meg azt, ami definíciója szerint meghaladhatatlan. A pszichológia sohasem mondhatja el az elmebetegség igazságát, mivel az elmebetegség birtokolja a pszichológia igazságát. És az elmebetegség pszichológiája mégis kitartóan a lényegi összefüggések felé halad, mert bizonytalanul tapogatózik lehetőségei központjának irányába; azaz visszamegy a saját folyásán, azon területek felé tartva, ahol az ember önmagával teremt kapcsolatot, bevezetve az elidegenedés azon formáját, amelynek köszönhetően *homo psychologicus* válik belőle. Az elmebetegség pszichológiája, következetesen visszavezetve alapjaira, nem az elmebetegség fölötti uralom és ezáltal megszűnésének lehetősége, hanem

magának a pszichológiának a lerombolása és azon nem pszichológiai – mert nem moralizálható –, lényegi összefüggés napvilágra hozatala, amely nem egyéb, mint az ész viszonya az esztelenséghez.

Ez az a viszony, amely a pszichológia minden nyomorúsága ellenére jelen van és látható Hölderlin, Nerval, Roussel és Artaud műveiben, és amely kilátásba helyezi az embernek, hogy egy napon talán megszabadul minden pszichológiától, hogy kézen álljon a tragikus szembeszállásra az elmebetegséggel.

VI. fejezet

AZ ELMEBETEGSÉG GLOBÁLIS STRUKTÚRÁJA

Amit elmondunk, az nem az elmebetegség jelenségeit körülhatárolni vagy a gyógyítás technikáját meghatározni igyekvő valamennyi kísérlet *a priori* kritikája. Csupán egy olyan kapcsolatra igyekeztem rámutatni a pszichológia és az elmebetegség között, az egyensúly olyan elemi hiányára, amely hiábavalóvá tesz minden arra irányuló erőfeszítést, hogy az elmebetegség egészét, lényegét és természetét a pszichológia fogalmi szerint kezeljük. Maga az „elmebetegség” fogalma is ennek a kezdettől fogva balítélettel sújtott erőfeszítésnek a kifejeződése. Amit elmebetegségnek neveznek, az nem egyéb, mint *elidegenedett elmebaj*, mégpedig pontosan abban a pszichológiában idegenedett el, amelyet éppen ő tett lehetővé.

Egy nap meg kellene kísérlni az elmebetegségnek globális struktúráként való tanulmányozását – a felszabadított és jogába visszahelyezett elmebetegségét, amelynek valamilyen módon visszaállították eredeti nyelvét.

Először is szemünkbe tűnne, hogy nem létezik olyan kultúra, amely ne lenne érzékeny az emberek nyelvében és viselkedésmódjában bizonyos jelenségekre, amelyekkel szemben a társadalom különös módon foglal állást: ezeket az embereket nem kezelik sem teljesen betegként, sem teljesen bűnözőként, sem teljesen varázslóként, sem pedig hétköznapi emberekként. Van bennük valami, ami a különbségről szól, és megkülönböztetés után kiált. Azt azért ne mondjuk, hogy a zavaros és homályos eredeti tudat az, amelyet tudományos szellemünk elmebetegként ismer föl, ez csak az úr, amelynek mélyén az elmebetegség tapasztalata lakik. Ámde e teljességgel negatív forma mögött máris kialakul egy pozitív kapcsolat, amelyben a társadalom elhelyezi és kockára teszi értékeit. Így a reneszánsz, a halál szörnyű rémlátása, az apokalipsztistól való félelem és a másvilág fenyegetése után új veszedelmet észlelt e világban: úgyszólván a föld titkos mélyének belülről jövő, nyo-